

УДК 331.554 : 331.2

О. В. Любченко

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОБІЛЬНОСТІ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СЕКТОРАМИ ЕКОНОМІКИ І ЇХ ЗВ'ЯЗОК З РІВНЕМ ДОХОДІВ ПРАЦІВНИКІВ¹

У статті розглядається зв'язок змін у структурі зайнятості із рівнями заробітної плати за видами економічної діяльності та секторами економіки і визначаються особливості їх взаємозв'язку, притаманні ринку праці України.

Ключові слова: мобільність, вид економічної діяльності, сектор економіки, заробітна плата.

Соціально-економічний стан країни у значній мірі визначається рівнем розвитку ринку праці. Адаптаційним механізмом, завдяки якому ринок праці пристосовується до структурних змін в економіці, виступає трудова мобільність. Виокремлюють різні види трудової мобільності, проте вони являють собою взаємопов'язані процеси на ринку праці.

Галузева мобільність визначається як одна з форм трудової мобільності. Вона являє собою рух робочої сили, внаслідок якого відбувається її перерозподіл за галузями та видами економічної діяльності [1]; секторальна мобільність включає рух населення між підприємствами державного та недержавного секторів економіки.

До аналізу трудової мобільності можуть бути застосовані різні підходи. В основі одного з них лежить плинність кадрів. При такому підході інтенсивність трудової мобільності характеризується коефіцієнтом обороту робочої сили, який є сумарним коефіцієнтом вибуття та найму працівників.

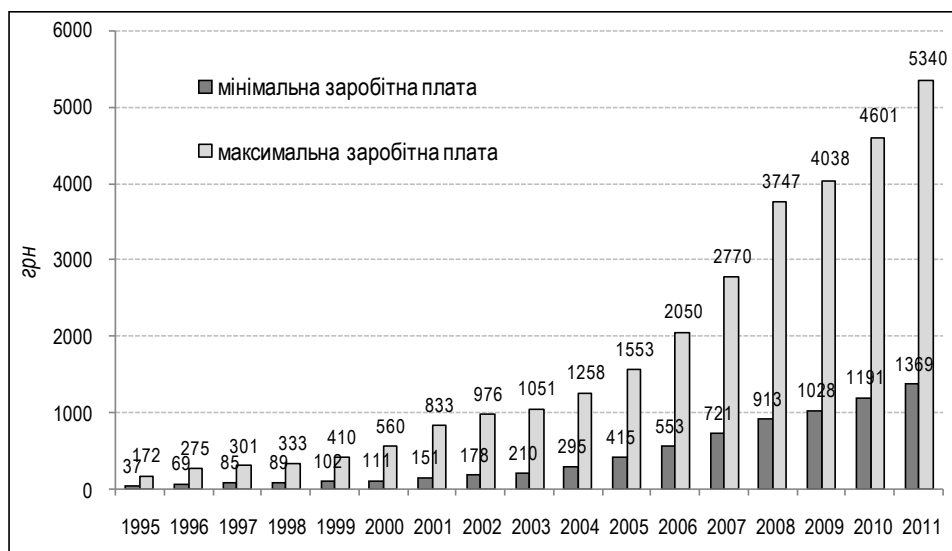
Плинність кадрів досліджували російські вчені – А. Здравомислов, Л. Бляхман, О. Шкаратан, українські – В. Онікієнко, Е. Лібанова, Г. Завіновська, І. Курило, Л. Лисогор, І. Петрова, О. Грішнова та ін. У їхніх працях об'єктом досліджень виступають механізми й закономірності плинності та обґрунтовувалися управлінські методи її регулювання. Відповідно, для галу-

¹ Підготовлено в межах планової відомчої науково-дослідної роботи ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАНУ" "Вплив економічних перетворень на процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві" (тема № III.16.11; № державної реєстрації 0110U004381).

зевої мобільності розглядається плинність у галузевому розрізі. Так, у [2] зіставлення диференціації (відхилення від середніх показників по Україні) коефіцієнта обороту та заробітної плати за видами економічної діяльності у 2000 та 2009 рр. приводить до висновку, що для тих галузей, де заробітна плата суттєво відстає від середніх значень по Україні, показники мобільності, навпаки, її значно перевищують.

Інший підхід базується на тому, що зміни в галузевій структурі зайнятості відображають процеси міжгалузевої мобільності. Сучасна галузева структура зайнятості, її динаміка є темою багатьох дослідницьких робіт, де вона розглядається у зв'язку зі структурними змінами в економіці, як елемент аналізу тенденцій на ринку праці, як важливий індикатор рівня та характеру розвитку країни. Підкреслюється, що вона є викривленою, віддаленою від потреб інноваційного розвитку [3; 4; 5].

Важливим є саме взаємозв'язок галузевої мобільності із заробітною платою за видами економічної діяльності, оскільки в міру зростання розриву в рівні заробітних плат (рис. 1) за видами економічної діяльності, низькодоходні галузі стають менш привабливими для працівників, а високодоходні – більш, і саме розмір заробітної плати виходить на перший план серед чинників галузевої мобільності. Аналогічні міркування справедливі також і щодо секторальної мобільності працівників.

Рис 1. Динаміка мінімальної та максимальної середньомісячної номінальної заробітної плати протягом 1995–2011 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Доступний з : <ukrstat.gov.ua>.

Основними причинами міжгалузевих переміщень є взаємодія попиту і пропозиції на робочу силу та диференціація заробітної плати.

Найнижчий рівень середньої заробітної плати завжди спостерігався в сільському господарстві, в освіті, охороні здоров'я і наданні соціальних послуг.

Глибина диференціації, розрахована як відношення найвищої середньої заробітної плати до найнижчої серед видів економічної діяльності, становила 3,5–5,5 разу. Найменше її значення (3,5 разу) зафіксоване в 1997 р., відтоді вона поступово зростала і досягла максимального значення 5,5 разу в 2002 р., після цього відмічається спад до 3,7–4,1 разу, протягом 2009–2011 рр. її значення було сталим і становило 3,9 разу. Таким чином, спостерігаємо високу необґрунтовану диференціацію, до того ж ще й "законсервовану".

Дані Державної служби статистики [9, с. 147] свідчать про те, що протягом 2000–2011 рр. зменшення кількості зайнятих зазнали найбільше промисловість (на 6,3%, або 1245,6 тис. осіб в абсолютному вимірі) і сільське господарство (на 4,8%, або 956,7 тис. осіб). Зросла кількість зайнятих у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльності готелів та ресторанів (на 8,4%, це 1743,7 тис. осіб) та в операціях з нерухомим майном, оренді, інжинірингу, наданні послуг підприємцям (на 1,8%, або 371 тис. осіб). Серед інших видів економічної діяльності кількість зайнятих значних змін не зазнала (зміни у межах $\pm 1\%$).

Міжгалузевим переміщенням на українському ринку праці притаманні такі особливості:

- промисловості притаманна заробітна плата вища за середньоукраїнську, та попри це саме ця галузь зазнала найбільшого впливу працівників;
- заробітна плата в освіті та охороні здоров'я є дуже низькою, проте це не призводить до значного похвалення мобільності, через те що в цих галузях дуже важливу роль відіграє специфічний людський капітал, який включає в себе як вузькоспеціальні знання, так і особливі риси особистості;
- фінансова діяльність та державне управління найбільш високодохідні, проте це доволі закриті галузі;
- відкритою ж є сфера ринкових послуг (торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг, надання послуг підприємцям), в напрямі якої і відбувається міжгалузевий перерозподіл зайнятих;
- мобільність за доходами, пов'язана із зміною виду діяльності, більш легка і ймовірна для представників наскрізних професій, а для вузьких фахівців сильно утруднена.

Протягом останнього десятиліття у галузевій структурі зайнятості зафіксувалася більш стала її частина і більш мобільна частина, у якій триває процес перерозподілу зайнятих від промисловості та сільського господарст-

ва до торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльності готелів та ресторанів, операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу, надання послуг підприємцям, – тобто до сфери ринкових послуг.

Чи сприяє така реструктуризація покращенню матеріального становища працівників?

Розподіл кількості штатних працівників за розмірами нарахованої їм заробітної плати за грудень 2011 р. показує, що менше 2500 грн (при середньоукраїнській 2633 грн) у сільському господарстві отримували 72,2% працівників, у промисловості – 43,0%, у торгівлі – 75,5%, у діяльності готелів і ресторанів – 78,8%, в операціях з нерухомим майном, оренді, інжинірингу, наданні послуг підприємцям – 58,7% працівників [10].

Середня заробітна плата² в торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку становить 88,8% від середньоукраїнської, в діяльності готелів та ресторанів – 67,5%, у сфері операцій з нерухомим майном, оренді, інжинірингу, надання послуг підприємцям – 111,5%. Таким чином, перехід працівників у ці галузі від сільського господарства і промисловості, де середньомісячна зарплата становить 69,3% і 118,5% середньоукраїнської відповідно, якщо і покращує матеріальне становище працівників, то за рахунок тіньової складової. Розвиток сфери ринкових послуг не став повноцінним ліфтом для мобільності за доходами.

Оскільки форма власності і вид діяльності тісно пов'язані, міжгалузеві розбіжності в заробітній платі можуть накладатися на розбіжності за секторами зайнятості – державний чи приватний.

За видами економічної діяльності до державного сектору переважно належать освіта, охорона здоров'я, державне адміністрування, а сільське господарство, рибальство, промисловість здебільшого перейшли до приватного сектору, меншою мірою до нього перейшли транспорт, зв'язок і торгівля [12].

Дані моніторингу "Українське суспільство" Інституту соціології НАН України демонструють, що українській економіці впродовж 1994–2012 рр. притаманне скорочення частки зайнятих у державному секторі й зростання частки працюючих у приватному секторі, при цьому у 2006 р. частка зайнятих в обох секторах практично урівнялась, а у 2008 р. вперше було виявлено більшу частку зайнятих у приватному секторі, ніж у державному (табл. 1).

Згідно з даними Державної служби статистики, оплата праці в приватному секторі економіки є однією з найнижчих, вона становить 45% від заробітної плати на державних підприємствах. Низький рівень офіційної оплати праці притаманний приватним підприємствам усіх галузей економіки. Наприклад, у сільському господарстві середньомісячна нарахована заробітна плата працівника підприємства приватної форми власності становила лише

² Розраховано [11].

91% від зарплати працівника державного сектору, у промисловості – 47%, у будівництві – 60%, у торгівлі – 28%³.

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання

"У державному чи приватному секторі Ви зараз працюєте?"

	1994	1995	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012
У державному	51,2	42,7	37,2	31,8	29,7	28,7	26,8	24,8	24,9	19,6	17,7
У приватному	6,1	9,6	11,7	13,8	19,1	22,6	22,8	25,4	30,8	29,8	33,2
І в тому, і в тому	1,8	1,8	2,0	1,5	2,4	3,2	3,5	4,7	2,8	2,2	2,4
Не працюю	39,3	45,9	48,8	52,9	46,8	45,2	46,8	45,2	41,4	48,1	46,5
Не відповіли	1,6	0,0	0,3	0,0	2,0	0,3	0,1	0,0	0,1	0,3	0,1

Джерело: Моніторинг "Українське суспільство" Інституту соціології НАНУ за відповідні роки.

Проте незалежні дослідження свідчать про те, що працівники приватного сектору насправді мають набагато вищі заробітки, ніж працівники державного. Зокрема у [3, с. 33] дається оцінка перевищення плати у приватному секторі порівняно з державним на рівні 35%.

Окрім розбіжностей між даними офіційної статистики та результатами незалежних досліджень про поширеність тіньових практик при виплаті заробітної плати свідчать також дані спеціального дослідження, покликаного виявити реальні доходи громадян, яке здійснила GfK Ukraine (липень 2012 р.). Більше половини зайнятих у різних галузях респондентів (54%) оцінили частку неофіційної зарплатні на посадах, аналогічних їхній поточній зайнятості, у 20% або більше. Більше чверті працюючих респондентів (27%) стверджують, що на посадах, аналогічних їхній поточній зайнятості, 50% та більше зарплатні виплачується неофіційно. Згідно з розрахунками GfK Ukraine, у середньому близько 28% зарплатні в Україні виплачується неофіційно [14].

Про більшу поширеність і більший обсяг неофіційних виплат заробітної плати свідчать дані, наведені у таблицях 2 та 3. Отримувачів зарплати "у конверті" удвічі більше серед найманих працівників приватних підприємств і серед підприємців, бізнесменів, фермерів, ніж серед найманих працівників державного сектору, а серед самозайнятих їх більше втричі. Серед представників тих форм зайнятості, де більш поширене отримання неофіційних виплат, спостерігається значно більша кількість відмов відповідати на запитання. Це вказує на те, що насправді частка отримувачів тіньових виплат іще вища (табл. 2).

³ Розраховано за [13, с. 200].

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання

"Чи отримуєте Ви платню за свою роботу (на основному чи додатковому місці) не офіційно, не через касу (як кажуть, "з рук у руки", "в конверті" тощо)?, %

	Грудень 2009			Грудень 2010		
	Так	Ні	Відмова відповідати	Так	Ні	Відмова відповідати
Серед усіх респондентів	17,5	77,3	5,2	10,1	85,3	4,7
Серед усіх працюючих респондентів, у тому числі:	24,1	69,9	6,0	16,8	76,3	6,9
За формою зайнятості						
Наймані працівники державного сектору	15,5	79,9	4,6	10,2	86,7	3,1
Наймані працівники приватних підприємств	31,0	63,3	5,7	20,5	71,6	7,9
Підприємці, бізнесмени, фермери	34,6	52,7	12,7	21,4	64,1	14,6
Самозайняті	38,2	54,7	7,1	31,8	52,3	15,9

Джерело: [15], с. 159.

Майже третина найманих працівників приватних підприємств, приватних підприємців, бізнесменів, фермерів і близько половини самозайнятих мають 50–100% неофіційних надходжень в особистих доходах (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей економічно активного населення на запитання:

"Який відсоток Вашого особистого доходу становлять неофіційні надходження?", %

	Грудень 2008 р.				Грудень 2010 р.			
	до 20%	25– 50%	51– 100%	Не відповіли	до 20%	25– 50%	51– 100%	Не відповіли
Серед економічно активного населення, яке має неофіційні надходження	17,4	25,3	34,0	23,3	7,5	19,4	27,5	45,6
За формою зайнятості								
Наймані працівники держсектору	20,5	25,5	22,1	32,0	15,9	21,3	12,3	50,5
Наймані працівники приватних підприємств	19,9	28,2	32,6	19,4	8,1	21,7	29,5	40,7
Приватні підприємці, бізнесмени, фермери	7,9	21,7	42,8	27,6	4,0	18,3	28,4	49,2
Самозайняті	11,1	20,8	48,3	19,8	0,0	5,2	45,8	49,1

Джерело: [15], с. 162.

Таким чином, можливість отримувати вищі доходи стимулює до зміни зайнятості на користь приватного сектору. Вибір працівником сектору зайнятості ототожнюється із вибором рівня заробітної плати.

Зміна сектору зайнятості з державного на приватний сприяє висхідній мобільності за доходами. Проте слід звернути особливу увагу, що мова йде про доходи неофіційні, і це тягне за собою низку негативних наслідків. Хоча працівники виграють у короткостроковій перспективі, вони мають вагомі втрати щодо свого пенсійного забезпечення у майбутньому та щодо інших важливих соціальних аспектів, наприклад, оплати лікарняних, допомоги на дитину тощо. Також слід відмітити, що значний розрив у доходах між державним і приватним сектором сприяє перетіканню до приватного сектору висококваліфікованих кадрів.

Висновки

У мобільній частині галузевої структури зайнятості триває процес перерозподілу зайнятих від промисловості та сільського господарства до сфери ринкових послуг, де переважає офіційна заробітна плата нижче середнього рівня, отже розвиток сфери ринкових послуг не став повноцінним ліфтом для мобільності за доходами.

Секторальна мобільність і мобільність за доходами пов'язані таким чином, що перехід з державного у приватний сектор сприяє висхідній мобільності за неофіційними доходами, тому розвиток приватного сектору міг би стати ліфтом мобільності за доходами лише за умови істотного зменшення тіньової складової.

1. *Тілікіна Н. В.* Концептуальні підходи до дослідження мобільності робочої сили / Н. В. Тілікіна // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11. – С. 185–193.
2. *Близнюк В. В.* Особливості трудової мобільності українського ринку праці / В. В. Близнюк [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_16/Blizni.pdf>.
3. Системні вади ринку праці та пріоритети його реформування : аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, О. П. Коваль, О. О. Кочемировська ; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 72 с.
4. *Смаль В. В.* Індустріальні та постіндустріальні зміни в структурі зайнятості населення України / В. В. Смаль // Часопис соціально-економічної географії : міжрегіон. зб. наук. пр. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 8(1). – С. 53–58.
5. *Ткаченко Л. Г.* Конкурентні межі зростання заробітної плати в Україні / Л. Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка : наук.-екон. та сусп.-політ. журн. – 2008. – № 2(10). – С. 115–124.

6. Пищуліна О. М. Диференціація населення за рівнем доходу та ефективність інституційної організації механізмів його перерозподілу в Україні / О. М. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 93–102.
7. Заробітна плата в Україні: на шляху до економічного зростання і добробуту // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7.
8. Реформа ринку праці та економічне зростання в Україні: механізми взаємозв'язку та економічна політика [Електронний ресурс] / за ред. Л. Хандріха, І. Бураковського, О. Бетлій. – Доступний з : <http://www.ier.com.ua/files/Books/14_Labour_market/14_book_2004_Labour%20Market_ukr.pdf>.
9. Економічна активність населення України 2011 : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 207 с.
10. За даними державної служби статистики України : експрес-вип. № 09/3-29/55 від 17.02.12 [Електронний ресурс]. – Доступний з : <www.ukrstat.gov.ua>.
11. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Доступний з : <www.ukrstat.gov.ua>
12. Іващенко О. Зайнятість у приватному секторі вища, аніж у державному / О. Іващенко [Електронний ресурс]. – Доступний з : <<http://2008.dif.org.ua/ua/comment/ifvjierjvoero>>.
13. Праця України 2011 : стат. зб. / Держ. служба статистики України. – К., 2012. – 343 с.
14. 28% зарплатні в Україні виплачується неофіційно – дослідники GfK Ukraine [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.gfk.ua/public_relations/press/press_articles/010208/index.ua.html>.
15. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні / [О. М. Балакірева, В. А. Головенько, Д. А. Дмитрук та ін.] ; за ред. О. М. Балакіревої ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2011. – 592 с.

Транслітерований список джерел

1. Tilikina N.V. Konceptual'ni pidhodi do doslidzhennja mobil'nosti robochoi sili / N.V. Tilikina // Aktual'ni problemi ekonomiki. – 2008. – № 11. – S. 185–193.
2. Bliznjuk V.V. Osoblivosti trudovoi mobil'nosti ukrains'kogo rinku praci / V.V. Bliznjuk [Elektronnij resurs]. – Dostupnij z : <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsnu/2011_16/Blizni.pdf>.
3. Sistemni vadi rinku praci ta prioriteti jogo reformuvannja : analit. dop. / O. M. Piwulina, O. P. Koval', O. O. Kochemirovs'ka ; za red. Ja. A. Zhalila. – K. : NISD, 2010. – 72 s.
4. Smal' V. V. Industrial'ni ta postindustrial'ni zmini v strukturi zajnjatosti naselennja Ukraini / V. V. Smal' // Chasopis social'no-ekonomichnoi geografii : mizhregional'nij zb. nauk. pr. – H. : HNU im. V.N. Karazina, 2010. – Vip. 8(1). – S. 53–58.

5. Tkachenko L.G. Konkurentni mezhi zrostantnja zarobitnoi plati v Ukraini / L.G. Tkachenko // Demografija ta social'na ekonomika: nauk.-ekon. ta susp.-polit. zhurn. – 2008. – № 2(10). – S. 115–124.
6. Piwulina O.M. Diferenciacija naselennja za rivnem dohodu ta efektnist' insti-tucijnoi organizacii mehanizmiv jogo pererozpodilu v Ukraini / O.M. Piwulina // Strategichni prioriteti. – 2007. – № 2(3). – С. 93–102.
7. Zarobitna plata v Ukraini: na shljahu do ekonomichnogo zrostantnja i dobrobutu // Nacional'na bezpeka i oborona. – 2010. – № 7.
8. Reforma rinku praci ta ekonomichne zrostantnja v Ukraini: mehanizmi vzaemoz'jazku ta ekonomichna politika [Elektronnij resurs] / za red. L. Handriha, I. Burakovs'kogo, O. Betlij. – Dostupnij z : <http://www.ier.com.ua/files/Books/14_Labour_market/14_book_2004_Labour%20Market_ukr.pdf>.
9. Ekonomichna aktivnist' naselennja Ukraini 2011: stat. zb. / Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. – K., 2012. – 207 s.
10. Za danimi derzhavnoi sluzhbi statistiki Ukraini : ekspres-vipusk №09/3-29/55 vid 17.02.12 [Elektronnij resurs]. – Dostupnij z <www.ukrstat.gov.ua>.
11. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini. Ofijijnij veb-sajt [Elektronnij resurs]. – Dostupnij z: <www.ukrstat.gov.ua>
12. Ivawenko O. Zajnjatist' u privatnomu sektori viwa, anizh u derzhavnomu / O. Ivawenko [Elektronnij resurs]. – Dostupnij z: <<http://2008.dif.org.ua/ua/comment/ifvjierjvoero>>.
13. Pracija Ukraini 2011 : ctat. zb. / Derzh. sluzhba statistiki Ukraini. – K., 2012. – 343 s.
14. 28% zarplatni v Ukraini viplachuet'sja neoficijno – doslidniki GfK Ukraine [Elektronnij resurs]. – Dostupnij z : <http://www.gfk.ua/public_relations/press/press_articles/010208/index.ua.html>.
15. Determinanti social'no-ekonomichnoi nerivnosti v suchasnij Ukraini / [O.M. Balakireva, V.A. Goloven'ko, D.A. Dmitruk ta in.] ; za red. O.M. Balakirevoi ; NAN Ukraini ; In-t ekon. ta prognozuv. – K., 2011. – 592 s.

Отримано 01.11.12

О. В. Любченко

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ МОБИЛЬНОСТИ ПО ВИДАМ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯЛЬНОСТИ И СЕКТОРАМ ЭКОНОМИКИ
И ИХ СВЯЗИ С УРОВНЕМ ДОХОДОВ РАБОТНИКОВ

В статье рассматривается связь изменений в структуре занятости с уровнями заработной платы по видам экономической деятельности и по секторам экономики, определяются особенности их взаимосвязи, присущие рынку труда Украины.

Ключевые слова: мобильность, вид экономической деятельности, сектор экономики, заработная плата.

O. V. Lyubchenko

DETERMINATION OF PECULIARITIES OF MOBILITY ACCORDING
TO ECONOMIC ACTIVITY AND BY ECONOMIC SECTORS AND THEIR
ASSOCIATION WITH INCOMES OF EMPLOYEES

An interaction between employment pattern changes and salaries by branches and sectors of the economy is considered in the article. Features of this interaction in the labor market of Ukraine is specified.

Key words: mobility, type of economic activity, sector of economy, salary.